

IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA FRONT ORTIDA O‘ZBEKISTON MADANIYATINING QO‘SHGAN HISSASI

Turdimurodov Nuriddin Nazarovich

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Ikkinchi jahon urushida erishilgan tarixiy g‘alabaga O‘zbekistonning qo‘shgan hissasi atroflicha tahlil etilgan. Bu davrda yurtimiz ilm-fani, madaniy hayoti hamda ta’lim tizimida sodir bo‘lgan o‘zgarishlar va faoliyati jarayonidagi rivojlanish bayon etiladi.

Kalit so‘zlar: *“Ikkinchi jahon urushi”, front, konservatoriya, evakuatsiya, ta’lim tizimi, laboratoriya, kino va teatr san’ati, gastrol, paxtaning yangi navi, fanlar akademiyasi.*

ANNOTATION

In this article, the contribution of Uzbekistan to the historical victory in the Second World War is analyzed in detail. During this period, the changes that occurred in the science, cultural life and education system of our country and the development in the process of its activities are described.

Key words: *“Second World War”, front, conservatory, evacuation, educational system, laboratory, theater art, tour, new type of cotton, academy of sciences.*

Urush yillarida xalqlarning iqtisodiy turmushlari mushkul kechishiga qaramay, O‘zbekistonda madaniy hayot va musiqiy yo‘nalishlar davom ettirildi. Mamlakatdagi barcha teatr va konsert brigadalari, musiqa muassasalari, o‘quv bilim maskanlari, konservatoriya hamda shu kabi madaniy muassasala o‘zlarinng faoliyat yo‘nalishlarini urush mavzusiga yo‘naltirdilar. Adiblar, kompozitor va bastakorlar o‘zlarining ijodida vatanparvarlik pafosini ochib berishga zo‘r g‘ayrat bag‘ishladi.

Musiqalarda ham hatto vatanparvarlik ovozlari sezilar, zambaraklar tovushi bilan raqobat qilar, fashizmga qarshi kurashib, uning kirdikorlarini fosh etishga bor kuch-g'ayratini sarflar edi.

1940-yillar xalqimizning turmush tarsi va hayotida og'ir kunlar sifatida o'tgan bo'lsa ham, madaniyat va ma'rifat sohasida bir qadar yangi o'quv muassasalari, madaniy-oqartuv va san'at maskanlari ochildi. Jumladan, 1941-yili Toshkent xoreografiya o'quv bilim yurti ochilishi katta voqea bo'ldi. Mazkur xoreografiya maktabi xodimlari va ularning tarbiyalanuvchilari fronlarda jangchilar uchun ko'plab gastrollar uyushtirish tashabbuskori bo'ldi. 1943-yili Muqimiy nomidagi Respublika davlat davlat musiqali drama va musiqali teatr uchun hashamatli, komediya teatriga moslashgan, yangi hashamatli bino qurib berildi 1943-yili O'zbekiston FA va akademiyaning ba'zi ilmiy muassasalari tashkil etildi. O'zbekiston san'atshunoslik ilmiy tadqiqot institutining huzurida 1943-yildayoq o'zbek xalq cholg'u asboblarini rivojlantirish uchun mo'ljallangan alohida laboratoriya ochildi. Ushbu laboratoriyada musiqashunos Ashot Ivanovich Petrosyans bilan birgalikda Leningrad konservatoriyasining professorlari: S. L. Ginzburg, B. A. Struve va X. S. Kushnaryovlar ilmiy ish olib borishdi. 1944-yilda Toshkentda davlat teatr va rassomchilik institutiga asos solindi. Mamlakatimizning viloyatlarida va yirik shaharlaridagi markazlarda o'zbek, Rossiya dramali teatrlari, o'zbek musiqa drama va komediya teatrlari ixlosmandlarga ilmiy-ma'rifiy va madaniy xizmatlar taqdim etdi. Teatrlar arenalarida urush mavzusiga atalgan, vatan tuyg'usi va inson qadrini ulug'lovchi g'oyalar bilan yo'g'rilgan konsert dasturlari ijrosi davom etdi. Bular qatorida tarixiy mavzularga ham murojaat qilindi. "Tohir va Zuhra" (S. Abdulla pyesasi, T. Jalilov musiqasi), "Muqanna" (H. Olimjon pyesasi, Yu. Rajabiy va G. Mushel musiqasi), "Qo'chqor Turdiyev" (Sobir Abdulla va Chustiy pyesasi, Yunus Rajabiy musiqasi), musiqali drama sahna asarlari tomoshabinlarga taqdim etildi. Xalqning ma'naviy tomonlama ta'minlanishi uchun Toshkent shahrida ikkita: opera va balet teatri shu bilan birga Toshkent viloyatining Yangiyo'l shahrida maxsus davlat musiqali drama teatri o'z faoliyatlarini yo'lga qo'ydi. Ta'kidlash lozimki,

“Yangiyo‘l teatri”da 1942-yilda birinchi o‘zbek qahramoni andijonlik jangchi “Qo‘chqor Turdiyev”, 1944-yilda esa tarixiy mavzuda “Muqanna” nomli musiqali dramalarining ilk taqdimoti amalga oshirildi. Teatrlarda sahna asarlarini havola etishda, konsert dasturlarini tayyorlashda va ularning namoyishini tashkil qilish borasida Ukraina, Belorusiya, Moskva va Leningrad kabi shaharlardan tashrif buyurgan istedadli sahna aktyorlarini hamda musiqachilarining qatnashishlari musiqiy ijrochilik saviyasini ko‘tarishda muhim ahamiyat kasb etdi. Zalvorli urush yillarida ham O‘zbekiston bastakorlar uyushmasi, O‘zbekiston xalq artisti, bastakor Tolibjon Sodiqov boshchiligida, jamiki san’at ahlining markaziga aylanib borar edi. Ushbu mavzu to‘g‘risida musiqashunos I. N. Karelova “Песня и романс” [1] maqolasida bunday ma’lumot beradi: “O‘zbekiston kompozitorlar uyushmasida har kuni endigina yozilgan qo‘shiq yoki yirik asarlarni eshitib bo‘lgach muhokama qilinardi.

Tabiiyki urush ilmiy ishlarning tinch yo‘nalishini o‘zgartirib boradi. Bunda mudofaa maqsadidagi muhim ilmiy faoliyatlarning samaralarini tezlik bilan ishlab chiqarishga joriy qilish, fan hamda amaliyot orasidagi uzviylikni yanada mustahkam qilish, ilmiy-tadqiqot ishlarini boshqarishning operativ usullarini rivojlantirish vazifasi qo‘yiladi.

Urush daxshatlari boshlanishi bilan mamlakatning serg‘ayrat ziyolilari – T. N. Qori-Niyozov, Chikrizov, Kanash, Avtonomov, V. I. Romanovskiy, I. A. Raykova, T. A. Sarymsakov, Sh. T. Talipov va ular qatoridagi boshqa olimlar matbuotda chiqish oshirdilar. Ushbu chiqishda bunday deyilgandi: “Biz, O‘zbekiston fan xodimlari, qonxo‘r fashistik bosqinchilarning Vatanimizning muqaddas sarhadlariga, sovet xalqining sha‘ni va erkinligiga qo‘pollik bilan bostirib kirganidan g‘azablangan holda, bor kuchimizni berishga to‘la tayyorligimizni bildiramiz. bilim, kuchimiz va kerak bo‘lsa, shafqatsiz dushman ustidan g‘alaba qozonish uchun hayotimiz ...” [2]

1943 yilning kuzida O‘zFAN negizida O‘zbekiston Fanlar akademiyasi tashkil etildi. Uning tantanali ochilish marosimi 1943 yil 4 noyabrda bo‘lib o‘tdi. Respublika akademiyasining tashkil topishi O‘zbekiston olimlari ilmiy faoliyatining

yetukligidan, fanning turli sohalaridagi yirik muammolarni mustaqil hal eta olishidan dalolat berdi. Fanlar akademiyasining tashkil etilishi urush davrida zaruriy holat hisoblanar edi. Sababi fanni rivojlantirmasdan g'alabaga erishish mushkul edi. O'zbekiston Fanlar akademiyasining asoschilari respublikaning yetuk olimlari, o'zbek fanining ko'plab yangi yo'nalishlarining tashabbuskorlari bo'ldi. T.N. birinchi prezident bo'ldi. Kari-Niyozov, atoqli matematik olim, O'zbekistonda fizika-matematika fanlari tarixiga oid tadqiqotlarning tashabbuskori, mashhur "Ulug'bek astronomiya maktabi" monografiyasi muallifi. Matematik olimlardan T. A. Sarimsakov va V. I. Romanovskiy, yozuvchilar Oybek va G'afur G'ulom, irrigatorlar A. N. Askochenskiy hamda V. V. Poslavskiy, etnograf olimlar M. A. Andreev, fizik olim S. U. Umarov, geologiya olim A. S. Uklonskiy, biolog olim R. R. Shreder.[3]

Urush davri tajribasi mavjud maxsus nomenklaturaga tuzatishlar kiritdi universitetlar tomonidan taqdim etilgan imkoniyatlar. Ularning soni kengaytirildi. Ishlab chiqilgan va o'quv jarayoniga yangi mutaxassisliklar bo'yicha rejalar kiritildi: radiotexnika, harbiy qurilish inshootlari, yangi aviatsiya, gaz inshootlari, sun'iy texnologiyalar va suyuq yoqilg'i, po'lat konstruktsiyalar, gidroenergetika, barrelli harbiy texnika, shlaklardan sanoatda foydalanish va boshqalar. Evakuatsiya oliy ta'lim tizimi uchun jiddiy sinov bo'ldi. Ilgari bosib olingan hududlarda joylashgan 147 ta ta'lim muassasasi evakuatsiya qilindi va front zonasidana uzoqlashtirildi. Ko'pchilik o'z faoliyatini to'xtatdi, qayta tashkil etildi yoki boshqalar bilan birlashtirildi. Ko'pincha evakuatsiya tartibsiz, oldingi chiziq rahbariyati tomonidan amalga oshirildi. Tovar universitetlari vahima qo'zg'ashdi. Moskva tarixiy arxividagi vaziyat shundan dalolat beradi. 1941-yil oktyabr oyida institut rektori I. I. Mar tomonidan tashlab ketilgan edi. Tynov va go'yoki og'zaki buyruq asosida tugatilgan. Faqat yangi rektor bo'lgan professor P. P. Smirnovning hal qiluvchi harakatlari universitetni saqlab qoldi. 1942 yil mart oyi holatiga ko'ra 196 ta universitet vaqtincha yopildi va bir muddat birlashdi. Qattiq asosda 8751 kishi bor edi. Evakuatsiya natijasida muassasalar sharqqa yo'l oldi. Boshqarish qulayligi uchun va qozoq, o'zbek, tojik, Turkmanistonga, Qirg'iziston ittifoq respublikalari, Komi

ASSR, Udmurt ASSR, Boshqird ASSR, Perm, Orenburg va boshqa viloyatlar, Butunittifoq qo'mitasining bir qismi SSSR Xalq Komissarlari Soveti qoshidagi oliy maktab Tomskga ko'chirildi. [4]

Respublika ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy hayotining barcha jabhalarida chuqur iz qoldirgan fashistik Germaniya bilan ayovsiz urush xalq ta'limiga ham o'z ta'sirini ko'rsatdi. O'zbekiston maktablari ishida ko'p qiyinchiliklar tug'dirdi. Xususan, urushning dastlabki davrida xalq ta'limi ehtiyojlari uchun ajratiladigan mablag'lar sezilarli darajada qisqartirildi. Strategik tashabbus sovet qo'mondonligi qo'lga o'tishi bilangina O'zbekiston Xalq Maorif Komissarligi byudjeti biroz ko'paya boshladi. Shunday qilib, 1943 yilda u 435 va 1944 yilda 670 million rublni tashkil etdi. Ularning 50% dan bir oz ortig'i maktab ta'limiga to'g'ri keldi. [5]

O'qituvchilar ta'tildan muddatidan oldin qaytdilar, o'quvchilar yozgi ta'tildan chaqirilib, kolxozlarga yordam berish uchun foydalanildi. Sovxoz, sanoat korxonalarini, shuningdek, maktablarni yangi o'quv yiliga tayyorlashda faol ishtirok etishdi. Shunday qilib, 1941 yil iyulda birgina Toshkent viloyatida 4900 nafar o'qituvchi va 62400 nafar maktab o'quvchilari tashkilotchilik va yuqori mehnat unumdorligi ko'rsatib ishlab chiqarishda, kolxoz va sovxozlarda mehnat qila boshladilar.

1943 yilda respublika maktablari faoliyatidagi jiddiy kamchiliklar nafaqat saqlanib qoldi, balki bir qator sohalarda ham chuqurlashdi. Shunday qilib, o'quv yili boshiga respublikada 284 ming talaba o'qish bilan qamrab olinmagan. maktab yoshidagi bolalar yoki ularning umumiy sonining 23%. Samarqand viloyatida umumta'lim topshiriqlarini bajarmaslik 27 foizni, Toshkent viloyati va Qoraqalpog'iston SSSRda 30 foizni tashkil etdi. Davomat juda pastligicha qoldi. Masalan, Farg'ona viloyatining Frunzen tumani, Toshkent viloyatining Yangiyo'l tumanida o'quvchilarning atigi uchdan bir qismi darsga kelgan. [6]

Mazkur qarorlarni amalga oshirish jarayonida ko'plab maktablarda o'quv xonalari qaytarila boshlandi, ta'lim muassasalari tarmog'ini tiklash, xalq ta'limi

Ayni shu davrga kelib 7 va 10-sinf bitiruvchilari otryadi sezilarli darajada oshdi. Demak, agar urushdan oldingi uch yilda yettinchi sinfni 110 ming, o‘ninchi sinfni 8850 nafar o‘quvchi tamomlagan bo‘lsa, keyingi uch urush yilida mos ravishda 131 ming va 9240 kishi.

Pedagogika institutlari va oliy o‘quv yurtlarida o‘qish muddati urushdan oldingi uch yil o‘rniga 4-5 yildan 3 yilga, pedagogika bilim yurtlarida o‘qish muddati 2 yilga qisqartirildi. Bu o‘qituvchilar tayyorlash sur‘atini tezlashtirish imkonini berdi. Umuman olganda, urush yillarida pedagogika oliy o‘quv yurtlari va texnikumlari 9277 nafar, jumladan, o‘zbek maktablari uchun 4126 nafar pedagog kadrlar tayyorladi.

Biroq, bu holat maktablarning ehtiyojlarini qondira olmadi. Shuning uchun urush yillarida qisqa muddatli kurslar (4-6-7 oylik) muammoni hal qilishning asosiy manbai bo‘ldi. Ular barcha pedagogika oliy o‘quv yurtlari va pedagogika kollejlari, aksariyat hududlarda o‘rta maktablarda tashkil etilgan.

Adabiyotlar ro‘yxati.

1. “Музыкальная культура Советского Узбекистана”. Т.: 1955. //“Песня и романс”.
2. Журнал Правда Востока.1941.28 июня
3. Журнал Правда Востока. 1943. 5 ноября.
3. O‘zMA, 94-fond, 477-ro‘yxat., 4391-ish, 169-bet.
4. O‘zMA, 94-fond, ro‘yxat.5, ish-4391, 51-bet.
5. O‘zMA, 94-fond, 438-ro‘yxat., 1-ish, 19-bet.
6. O‘zMA, 94-fond, 447-ro‘yxat., 25-ish, 403-bet.